

SOCIAL SCIENCES

HISTORY

Received: December 2007

Accepted: June 2008

© 2008 www.newwsa.com

Ömer Düzbakar

University of Uludag

oduzbakar@hotmail.com

Bursa-Türkiye

İSLÂM-OSMANLI CEZA HUKUKUNDA RÜŞVET VE BURSA ŞER'İYYE SİCİLLERİNE YANSIYAN ÖRNEKLER

ÖZET

Bu çalışma üç ana başlık altında toplanmıştır. "İslâm Ceza Hukukunda Rüşvet" başlığı altında İslâm'da rüşvete ne tür cezalar verildiği ve bu cezaların dayandığı temeller üzerinde durulmuştur. "Osmanlı Ceza Hukuku ve Osmanlıda Rüşvetin Tarihi Seyri" başlığı altında İslâm ve Osmanlı ceza hukukları arasındaki ayrımın kısaca bahsedildikten sonra Osmanlı tarihi içinde rüşvetin yaygınlaşma süreci üzerinde durulmuştur. "Osmanlı Ceza Hukukunda Rüşvet ve Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler" başlığı altında ise Osmanlı Ceza Hukukunda rüşvet suçuna verilen cezalar hakkında bilgi verildikten sonra farklı dönemlere ait Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne yansıyan belgelerden örnekler verilmiştir.

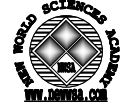
Anahtar Kelimeler: İslâm, Osmanlı, Ceza Hukuku, Rüşvet, Bursa, Bursa Şer'iyye Sicilleri

BRIBERY IN ISLAM-OTTOMAN PENAL CODES AND EXAMPLES FROM THE SHARI'A COURT RECORDS OF BURSA

ABSTRACT

This study includes three main titles. "Bribery in Islamic Penal Code" title on which punishments were given to bribery and the foundations that these punishments depend on. Under the title of "Ottoman Penal Code and Historical Process of Bribery in Ottoman" after mentioning distinguishing differences between the Islamic Penal Code and Ottoman Penal Code, historical progress of bribery in the Ottoman society was explained. Under the "Bribery in Ottoman Penal Code and Examples from the Shari'a Court Records of Bursa" title after giving information about the punishments to bribery in Ottoman Penal Code then documents related with bribery belonging different periods in Bursa Judicial Records are given as examples.

Keywords: Islam, Ottoman, Penal Codes, Bribery, Bursa, Shari'a Court Records of Bursa

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

En genel anlamıyla rüşvet; "yetkili birisine başkası tarafından toplumun usul ve kurallarına aykırı bir şekilde menfaat vaat edilerek ya da sağlanarak bir işin yaptırılması" şeklinde tanımlanabilir. Çünkü her insan önce kendi menfaatlerini düşünür. Bu da rüşvet suçu için önemli psikolojik sebeplerden birisidir. Bununla birlikte gelişmiş toplumlarda rüşvet suçunun daha az işlendiği, ancak tamamen ortadan kalkmadığı görülmektedir.¹

Modern hukukçular, rüşveti genelde kamu hizmetlileri tarafından işlenen bir suç olarak kabul etmektedirler. Bununla birlikte Batı'da, son yüzyılda dev sanayi ve ticari işletmelerin özel şahıslar tarafından kurulması, buralarda binlerce personel çalıştırılması, işverenin bu kişiler üzerindeki kontrolünü kaybetmesine neden olmuştur. Böylece bu hizmetlilerin, tıpkı memurlar gibi rüşvet almaları, hür teşebbüse dayanan iktisat sistemi üzerinde tahrip edici sonuçlar meydana getirmiştir². Bundan dolayı TBMM tarafından 26.09.2004 tarihinde kabul edilen 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 252. maddesinin dördüncü fıkrasında rüşvet suçunun uygulama alanı sadece kamu görevlileri ile sınırlı tutulmayıp özel sektör çalışanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir³.

İnsanların hukuki açıdan birbirlerine eşit olması genellik ve eşitlik ilkelerinin doğal bir sonucudur. Rüşvet suçu, bu ilkelerin çiğnenmesi anlamına gelmektedir. Rüşvet suçunu irtikâp etmekle devlet hizmetinde çalışan görevli, topluma karşı yüklediği vazifeyi gereği gibi yerine getirmekten kaçınmakta ve herhangi bir menfaat karşılığında bazı bireylere ayrıcalık tanımış olmaktadır. Eşitliği bozan ve yasadışı istisnai bir durum meydana getiren böyle bir duruma izin verilmesi toplumsal güveni ve barışı tehdit eder. Ayrıca rüşvet alan görevli, rüşvet almakla, objektif ve tarafsızlıktan ayrılarak, bireylerde devlet hizmetinin satın alınabileceği, haksız olanın bile istediğini elde edebileceği kanaatini uyandırır. Toplumda böyle bir kanaatin oluşması ise dürüst bir idareye duyulan güvenin azalmasına ve toplumsal mekanizmaların bozulmasına sebep olmaktadır⁴.

Toplum içinde kuralların eşit olarak uygulandığı ve imkanların eşit olarak dağıtıldığı inancı, toplumsal huzurun sağlanmasında son derece önemlidir. Bunun yanında devlet idaresi ile görevlendirdiği kişi arasında bir hizmet akdi bulunmaktadır. Bu hizmet akdinin gereği olarak görevli, yasalara uygun davranmak, vatandaşlara eşit muamele etmek, bir ayrıcalık meydana getirmemekle yükümlüdür. Rüşvet suçu ile kamu görevlisi bu yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçınmış olmaktadır. Böylece rüşvet suçuyla toplumun idareye duyduğu güven sarsılmakla kalmayıp, idarenin memura verdiği yetki de suiistimal edilmektedir. Bu bağlamda rüşvet suçunun cezalandırılması öncelikle idareye duyulan güveni, bunun arkasındaki kamu düzenini, memur sınıfında bulunması gereken disiplini korumakta, idarenin düzenli ve maksada uygun olarak çalışmasını sağlamaktadır. Rüşvetli işlemlerin suç sayılmasıyla kanun, ahlaken zayıf bazı görevlilerin (memurların) menfaat karşısında doğru yoldan ayrılmaları ihtimalini en aza indirmek istemektedir⁵.

¹ Ahmet Mumcu, *Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlıda Rüşvet* (Özellikle Adli Rüşvet), 2.Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985, ss:1-2.

² Mumcu, a.g.e., ss:11-12.

³ Hakan Hakeri, *Ceza Hukuku (Temel Bilgiler)*, 1. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2006, ss:308.

⁴ Faruk, Erem, *Devlet İdaresi ve Amme Nizamı Aleyhine Cürümler*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1959, ss:19.

⁵ Faruk Erem, *Türk Ceza Hukuku (Özel Hükümler)*, C. III, Seçkin Kitabevi, Ankara 1985, ss:378.

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFICANCE)

Bu çalışma geniş bir literatür incelemesi sonucu ortaya çıkartılarak üç ana başlık altında toplanmıştır. Özetle bunlar; "İslâm Ceza Hukukunda Rüşvet", "Osmanlı Ceza Hukuku" ve "Osmanlıda Rüşvetin Tarihi Seyri"dir. Çalışma, İslâm'da rüşvete ne tür cezalar verildiği ve bu cezaların dayandığı temeller ve İslâm ve Osmanlı ceza hukukları arasındaki ayırım ve Osmanlı tarihi içinde rüşvetin yaygınlaşma süreci üzerinde durulmuştur. Elde edilen veriler bundan sonraki süreçte ve bu ve bu konuya yakın alanlarda yapılacak çalışmalara ışık tutabilecek niteliktedir.

3. İSLÂM CEZA HUKUKUNDA RÜŞVET (BRIBERY IN ISLAMIC CRIMINAL LAW)

İslam hukukçuları ceza hukukunu şöyle tarif etmektedirler: "İnsan toplumunun, Allah tarafından ifade edildiği şekilde medeni olarak yaşayıp gelişmesi için tanzim edilen kanun ve nizamların hükümlerini korumak amacı ile konulan kaidelerdir"⁶. Yapılan bu tarifi temelinde yatan, toplum düzenini sağlayan kanun ve nizamları koruma ve insanların huzurunu sağlama düşüncesi günümüzden farksızdır. İslam Ceza Hukuku ile ilgili yapılan diğer bir tarif ise şöyledir: "Kamu yararını korumak amacıyla tayin edilen haram fiiller ve bu haram fiillere karşı devletin uyguladığı cezalar yönünden fertle devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuktur"⁷.

İslam hukukunda günümüzün sistematiğine göre "İslam Ceza Hukuku" başlığı altında bir bölüm yoktur. Ancak fıkıh kitaplarında kendine özgü orijinal dördü tasnif içinde, dördüncü bölümü "ukubât" adı ile anılan ceza hukuku teşkil eder. Bu bölümde *Kitabu'l-Cinâyet*, *Kitabu'ud-Diyât*, *Kitabu'l-Hudûd* ve *Ta'zir* gibi başlıklarla suç ve cezalar gösterilmiştir. Ceza hukukunun umumi ve hususi kısmı ile ilgili hükümler, ayrı ayrı bölümler halinde incelenmemiş olmasına rağmen, bütün ayrıntıları ile İslam hukuku eserlerinde mevcuttur. Ayrıca İslam nazari hukuk (usûlü'l-fıkıh) kitaplarında, hakların taksimi yapılmış ve çoğu cezalar Allah hakkı olarak kabul edilmiştir. Allah hakları kamu hakları olarak değerlendirilmiştir⁸.

İslam hukukunun gözettiği temel amaçlar aklın, dinin, malın, canın ve neslin korunmasıdır. Ceza yargılaması hukukunda yapılan tüm düzenlemeler neticede bu çerçevede bir yer bulmalıdır. Ceza muhakemesi hukukunda gaye maddi gerçeği bütün yalınlığıyla ortaya koymaktır. Bu yapılırken insan hakları ihlallerine yol açmadan maddi gerçeğin araştırılıp bulunması, adaletin gerçekleştirilmesi ve hukuki barışın sağlanması gerekmektedir⁹. Dolayısıyla ceza nihai bir amaç olmayıp, bireyin haklarının korunması ve toplumsal huzur ve refahın temini için bir araçtır¹⁰.

Kamu haklarını ihlal eden suçlar ve kişi haklarını ihlal eden suçlar şeklindeki ayırım fıkıh kitaplarında *hakkullah* ve *hakk-i âdemî* şeklinde ifade edilmektedir. *Hakkullah* yani Allah hakkı ifadesinden İslâm'ın tesis etmiş olduğu kamu düzeni ve bu düzeni ilgilendiren haklar kastedilmektedir. Aslında her suç kamu düzenine ihlal etmekle beraber bu tür ihlaller özellikle kamu düzenine yönelik olarak kabul edilmektedir. İslam hukukçuları hakları dört kategoride incelerler: 1) Halis Allah hakları, 2) Halis kul hakları, 3) Allah ve kişi hakkı

⁶ Ahmed, Selahaddin, *Tarih-i Kanun-i Ceza, İstişare Ceridesi* 19 Mart 1324, No:27, ss:75.

⁷ Mustafa Cevat Akşit, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, Gaye Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss:33.

⁸ Ömer Faruk Şentürk, *İslâm Hukukunda Rüşvet*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1996, ss:12.

⁹ Bahri Öztürk, *Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, 3. baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, Ankara 1994, ss:5.

¹⁰ Akşit, a.g.e., ss:13.

müşterek olup Allah hakkı galip olanlar, 4) Allah ve kişi hakkı müşterek olup kul hakkı galip olanlar¹¹.

İslam ceza hukuku ile ilgili diğer bir ayırım da *had*, *kıyas* ve *ta'zir* suçları şeklindedir. Bu üç kavram aslında ceza anlamına da gelmekte ise de *had*, *kıyas* ve *ta'zir* suçları şeklinde yaygın olarak kullanılarak suç anlamını da kazanmıştır. *Had* suçlarının biri geniş diğeri dar olmak üzere iki tarifi vardır. Geniş anlamda *had* suçları deyince suç tarifinin ve müeyyidenin *şâri'* (Allah ve Resûlü) tarafından tespit edildiği suçlar anlaşılmaktadır ki bu tarife kıyas suçları da girmektedir. Zira kıyas suçları ve cezaları da *şâri'* tarafından belirlenmiştir. Dar anlamda *had* suçları ise tanımı ve cezası *şâri'* tarafından belirlenen ve Allah haklarına yönelik olarak işlenen suçlardır. İhtilafli olmakla birlikte dar anlamda *had* suçları yedi tanedir: Hırsızlık, zina, zina iftirası (kazf), yol kesme (hırâbe), şarap içme-sarhoşluk, irtidat ve isyan. Kıyas suçları ise adam öldürme (katl) ve müessir fiil (cerh) suçlarından ibarettir. *Ta'zir* suçları yukarıda adı geçen iki grup suçun dışında kalan, tanımı ve cezası *şâri'* tarafından belirlenmemiş, bunların tespitinin devlet başkanına veya hakime bırakıldığı suçlardır¹².

İslâm hukukunda her kim haksız olarak bir mal alır veya menfaat temin ederse, o kimsenin görevine ve konumuna bakılmaksızın *mürteşî* (rüşvet alan) olarak isimlendirilir. Rüşvet veren kişiye ise *râşî* denilmektedir. Rüşvet söz konusu olduğunda alan ve veren yanında bir de aracı konumunda olan *râiş* denilen kişiler vardır. Rüşvet alan haksız olarak bir başkasının malını almakta, rüşvet veren hakkı olmayan bir şeyi elde etmek için bir şey vermekte, aracı ise taraflardan birisinin elçisi olmakla rüşvet suçuna iştirak etmektedir. İslâm hukukunda *sedd-i zerâi* prensibinin gereğince haram olan bir şeye sebep veya vesile olan şey, vesile olduğu şeyin hükmünü alır. Bu itibarla rüşvet, alan ve veren için haram olduğundan, bunlardan birisine aracılık etmek de haramdır¹³.

Bazı hukukçulara göre hakimin şahısları yargıladığı mekana, insanların giriş çıkışlarını düzenlemek için tayin ettiği görevlinin gelenlerden herhangi bir şey alması durumunda hakim dolaylı yoldan rüşvet almış kabul edilerek *mürteşî* kapsamında değerlendirilir. Bu iddiayı savunanlara göre, insanların duruşma salonuna girmesini düzenleyen kapı görevlisinin şahıslardan temin ettiği menfaatler hakimin gücü ve itibarı ileler. Bu itibarla hakim doğrudan olmasa bile dolaylı yoldan suça iştirak etmekte, görünüşte suçun faili olmamasına rağmen *mürteşî* sıfatıyla suç kapsamında değerlendirilmektedir. Böyle bir suçu önlemek için hakim, harama el uzatmaktan kaçınacak, mevcutla yetinecek birini kapı görevlisi olarak tutmalıdır. Eğer böyle bir imkana sahip değilse devlet hazinesinden hakime maaş bağlandığı gibi kapı görevlisine de maaş bağlanmalıdır¹⁴.

Rüşvet suçunun teşekkülü için rüşvet veren tarafından, rüşvet alana hediye, para gibi menfaatler temin veya vaat edilmelidir. Burada en genel anlamı ile her çeşit menfaat söz konusudur. Menfaati yalnız para gibi şeylerle sınırlamak doğru değildir. Şahsı herhangi bir şekilde usulsüzlüğe sevk edecek her çeşit vasıta menfaat sayılmaktadır¹⁵. Burada menfaat kavramının maddi ve manevi olarak ikiye

¹¹ Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınları, İstanbul 2004, ss:24.

¹² Akman, a.g.e., ss:24-25.

¹³ Şentürk, a.g.e., ss:3-34. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sabri Erturhan, *İslâm Ceza Hukukunda Suça İştirak*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2000.

¹⁴ Mehmet Ümitli, *İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, ss:23-24.

¹⁵ Mumcu, a.g.e., ss:3.

ayrıldığı görülmektedir. Maddi menfaat kapsamına her türlü para ve mal girmektedir. İslâm hukukçularının çoğunluğu rüşvetten maksadın mal olduğu kanaatinde. Çünkü her türlü maslahatın maldan olacağı, her türlü ihtiyacın onunla giderilebileceği ve insanların hepsinin onu elde edebilmek için çalıştıkları görüşündedir. Mal veren ise bunu ancak peşin veya uzun vadede tahakkuk edecek bir gaye için verir. Manevi menfaat kapsamına gelince herhangi bir iş teklifinde bulunma, makam vaat etme ve verme, karşılıklı yapılacak işlerde iltimas geçme, öncelik hakkı tanıma, şahsın itibarından istifade etme gibi maddi olmayan bir takım menfaatler dahildir¹⁶.

Rüşvet suçunun gerçekleşmesi 3 basamakta değerlendirilmektedir:

1. Hazırlık dönemi veya düşünce safhası: İslâm'a göre hakim, kalplerde olan şey için hüküm veremez. Ancak açığa çıkan şeylerde hüküm verebilir. Gizli olanları ise Allah'a havale eder. Rüşvet suçunda, diğer suçlarda olduğu gibi hazırlık safhası söz konusudur. Hazırlık safhasının kendisi suç değildir.

2. Teklif veya teşebbüs safhası: Rüşvet suçu için yapılan tüm hazırlıklar ve girişimler, teşebbüs olarak kabul edilir ve bu teşebbüs bir *masi'yettir* (asilik). Ancak burada başkalarının hakkı söz konusu değildir. Yani rüşvet vermek ve almak isteyen kişi, karşısındakine bizzat veya bir aracılıyla rüşvet teklifinde bulunması sebebiyle başkasının hakkına fiili bir zararı olmamış, kul hakkı çiğnenmemiştir. Yalnız burada Allah hakkı vardır. Allah hakkı olan şeylerin ise tövbeyle affedilmesi ümit edilir. Bundan dolayı rüşvet almaya veya vermeye teşebbüs eden kişi, bu suç tamamlanmadan önce tövbe ederek ve ihtiyarî olarak bu suçtan vazgeçebilir.

3. Suçun tamamlanması: Rüşvet vermeyi hangi şart ve durumlarda olursa olsun teklif eden kimse için suç tamamlanmıştır. Kendisine rüşvet teklifi yapılan, teklifi veya temin edilen menfaati kabul etmedikçe veya bu teklife karşı müspet bir davranışta bulunmadıkça, kendisi hakkında suç tamamlanmış olmaz. Aynı şekilde kendisinin rüşvet talep edilen kimse, bu talebi kabul etmediği müddetçe suçlu olmaz. Rüşvette, mücerret teklif veya talebin olması suçun oluşması için yeterlidir. Teklif veya talepte bulunan suçludur. Karşı taraf teklife cevap vermediği veya talebi karşılamadığı müddetçe suçsuzdur¹⁷.

İslam hukukuna dair yazılan kaynaklarda tarafların anlaşması şeklinde gerçekleşen rüşvet suçundan bahsedilmemektedir. Ancak korunan hukuki yarar göz önüne alındığında rüşvet konusunda mücerret bir anlaşma yapılması suçun oluşumu için yeterli kabul edilebilir. Anlaşma, tarafların hür iradeleri ve karşılıklı rızaları ile olmalı ve işin yapılmasından önce veya en geç işin yapılması sırasında gerçekleşmelidir. İş yapıldıktan sonra anlaşma yapılması veya herhangi bir yarar sağlanması rüşvet suçunu oluşturmaz. Buna karşılık yararın işin yapılmasından sonra sağlanması mümkündür. *Raşînin* anlaşmaya uymaması ve rüşvet alan tarafın rüşvete konu olan işi gerçekleştirmesine rağmen yararı temin edememesi suçun oluşmasını engellemez. Çünkü rüşvet suçu anlaşmanın yapılmasıyla tamamlanmış olmaktadır¹⁸.

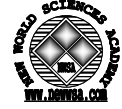
Rüşvetin İslâm'da haram olduğunu ortaya koyan delillerin başında Kur'ân ve hadisler gelmektedir. Kur'ân'da rüşvet kelimesi bulunmadığı halde bazı ayetlerin ifade ettiği genel mana rüşveti de kapsamaktadır. "*Aranızda, birbirinizin mallarını bile bile, haksızlıkla yemeyin ve insanların mallarından bir kısmını günâhı gerektirecek şekilde yemek için, hâkimlere onu peşkeş çekmeyin*"¹⁹. Görüldüğü gibi İslâm'da

¹⁶ Ayhan Önder, *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1994, ss:156-157.

¹⁷ Şentürk, a.g.e., ss:41-44.

¹⁸ Erem, *Türk Ceza Hukuku*, III, ss:380.

¹⁹ El-Bakara 2/188.

insanların mallarının haram yolla alınması yasaklanmıştır. Ayette işaret edilmek istenen mana daha ziyade rüşvet ve çıkarıcılıktır.

"Allah yargı konusunda rüşvet alan ve verene lânet etmiştir", "Allah Rasûlü rüşvet alan ve verene lânet etmiştir", "Allah Rasûlü, rüşvet alan, veren ve aracılık edene lânet etmiştir" şeklindeki hadislerde Allah'ın ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in rüşvet alan ve verene lânette buldukları açıktır. Lânet ilâhi rahmetten uzaklaşmayı ifade eder, bu da ancak büyük günahlarda olur. Bu itibarla rüşvet de büyük günahlardandır ve haramdır²⁰.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'e hitaben "... Aralarında adaletle hüküm ver ...", "Şüphe yok ki biz sana Kitab'ı insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hüküm veresin diye hak ile indirdik"²¹ şeklindeki ayetler Hz. Peygamber'in şahsında adalet mekanizmasının işleyişinde hakimlerin adil olmaları gerektiği bildirilmektedir. Yargı konusunda rüşvet ele alınırken hakimlik makamına tayin edilmek için verilen rüşvet ve yargıyı etkilemeye yönelik rüşvet olarak iki şekilde ele alabiliriz. İlkinde hakim olarak tayin edilebilmek için rüşvet verme kesinlikle yasaklanmıştır. Bu şekilde kendisini kadı yaptırmış kişinin tayini muteber değildir ve hakimliği batıldır. Bu kişi hakimliğe ait bütün özelliklerini taşısa hatta adil olsa bile hakimliği rüşvetle elde ettiğinden dolayı fasık olur. İkincisinde ise hakimin verdiği hüküm konusunda farklı görüşler vardır. Bazılarına göre sadece rüşvet aldığı davalarda hükmü geçersiz olup, rüşvet almadığı davalarda hükmün geçerli olduğu yönündedir. Diğer bir görüş, rüşvet aldığı veya almadığı tüm davalarda hükmünün geçersiz olduğu şeklindedir. Üçüncü bir görüşe göre ise rüşvet alsa da almasa da her iki halde de hakimin hükmünün geçerli olması şeklindedir. Fakat İslâm hukukçularının büyük bir çoğunluğu hakimin rüşvet aldığı davada hüküm vermesini batıl sayarak, geçerli kabul etmemektedir²².

Rüşvet, hukuki mahiyeti yeterli kadar tanımlanmayan bir yolsuzluk şekli olarak İslam hukukunun ana kaynaklarında bulunmaktadır. Ancak rüşvetin bu temel kaynaklarda mahiyetinin tam anlamıyla belirtilmemesi ve ona bir ceza tayin edilmemesi İslam hukukçularının karşısına bir takım zorluklar çıkarmış ve suçun nazari cephesiyle bir hayli uğraşılmasına rağmen özellikle uygulama alanında bu suçla mücadelede önemli zaaf lar görülmüştür²³.

İslâm hukukunda cezalarda şahsilik prensibi, suçtan dolayı sadece suç failinin sorumlu tutulması ve suç işlemediği sürece hiçbir şahsın başkalarının işlediği bir suçtan dolayı cezalandırılmaması şeklinde ifade edilmektedir. Ceza ancak suçu işleyene verilir. Bu bakımdan herkes kendi fiilinden sorumludur²⁴. Bir kimsenin işlediği suç nedeniyle, bir başkası sorumlu tutulamaz. Bu prensip, Kur'ân'da herkesin yaptığının kendisine tesir edeceği ve hiçbir mükellefin başkasının işlediği suçun sorumluluğunu taşıyamayacağı şeklinde değişik vesilelerle tekrar edilmiş²⁵, hem dünya hem de ahiret hayatında geçerli bir prensip olarak ortaya konmuştur.

İslâm hukuku açısından bir fiilin suç olarak kabul edilmesi için hukuken gayri meşru bir zeminde bulunması gerekmektedir. Yani fiil kanuni tarife uygun olsa bile hukuka aykırı değilse suç teşekkül etmemektedir. Bu itibarla haksızlığı gidermek için rüşvet verme halinde suçun hukuka aykırılık unsuru oluşmaz. Bu sebeple İslâm hukuku, haklı zemin karinesini ya da genel bir ifadeyle hukuka

²⁰ Ümitli, a.g.e., ss:20.

²¹ El-Nisâ 4/105.

²² Şentürk, a.g.e., ss:74-81.

²³ Mumcu, a.g.e., ss:186.

²⁴ Şamil Dağcı, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, ss:35.

²⁵ El-En'âm 6/164; Fâtır 35/18; El-Necm 53/38.

uygunluk sebebini göz önüne alarak kişinin canına, malına, ailesine gelebilecek haksız bir muamele veya tehlike karşısında rüşvet vermesi durumunda kişinin fiilinde suç niteliği bulunmadığını kabul etmiştir. İslâm hukukçuları, inanç ve ibadet hürriyetinin temin edilebilmesi için rüşvet verilmesinin hukuken meşru olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in dini kötöleyen şairlere bu fiillerinden vazgeçmeleri için mal verilmesini emretmesi dine ve inanca saldırıyı önlemek için gerektiği durumlarda rüşvet verilmesine hukuki bir dayanak olmaktadır. Böyle bir durumda veren şahsın fiili suç unsuru taşımazken rüşvet talep eden veya alan kişi gayri meşru bir zeminde bulunmakta ve rüşvet alma suçunun faili olmaktadır²⁶.

Burada üzerinde durulması gereken bir konuda rüşvet ile hediyein ayrımıdır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber "Hediyeleşsin, birbirinizi sevin ve musafaha edin ki aranızdaki düşmanlık gitsin", "Hediyeleşsin çünkü hediye göğüsteki kini giderir" şeklindeki hadisleriyle hediyeleşmeyi teşvik etmektedir. İslam hukukçuları hediyeği genel olarak üç başlık altında değerlendirmeye tabi tutmuşlardır:

Birinci kısım, veren açısından meşru, alan açısından ise haksız iktisap olarak değerlendirilen hediyeleşmedir. Herhangi bir haksız muameleden, zulümden, töhmetten kurtulmak veya korunmak için verilen hediyeler bu kısma girmektedir. İslâm hukukunda bu tür hediyeler rüşvet bağlamında değerlendirilmiş ve böyle bir durumda hukuka uygunluk sebebi mevcut olduğu için hediye verilmesi meşru kabul edilmiş dolayısıyla hediye verenin fiilinde suç unsuru bulunmamış ancak alan kişi rüşvet suçunda olduğu gibi haksız iktisapta bulunmuş ve suçlu kabul edilmiştir.

İkinci kısım, tarafların her ikisi için de meşru olan hediyeleşmedir. Kişilerin sevgi veya herhangi bir yakınlıktan dolayı hediyeleşmeleri ve Hz. Peygamberin teşvik ettiği bu türden olanlardır.

Üçüncü kısım ise, tarafların her ikisi için de meşru olmayan hediyeleşmedir. Hukukun uygun bulmadığı bir gayenin gerçekleştirilmesi için sultana/devlet başkanına, yargı mensuplarına, memurlara, görevlilere veya böyle bir işe aracılık eden kişilere verilen hediyeler bu kısma girmektedir²⁷.

İslâm hukukunda rüşvet cezasını düşüren, diğer bir ifadeyle cezanın uygulanmayacağı durumlar suçlunun ölümü, af, zaman aşımı ve suçlunun tövbe etmesidir²⁸. Verilecek cezayı ağırlaştıran ise suç failinin yargı mensubu veya yönetici olması ile suçun tekrerrüdür²⁹.

4. OSMANLI CEZA HUKUKU VE OSMANLIDA RÜŞVETİN TARİHİ SEYRİ (OTTOMAN CRIMINAL LAW AND HISTORICAL PERIOD OF BRIBERY IN OTTOMAN)

İslam hukuku, Osmanlı Devleti'nde resmi hukuk sistemi olarak kabul edilmekle birlikte³⁰, Türklerde devlet geleneğinin kendisine mahsus özelliklerinden de ister istemez etkilenmiştir. Genellikle İslam hukukunun açıkça hüküm verdiği alanlarda, Hanefi ekole ait görüşler esas alınarak uygulamaya gidilmiştir³¹. Açıkça hüküm bulunmayan, dolayısıyla da "ulü'l emre" yasama yetkisi tanınan sahalarda, belli bir yasama prosedürü takip edilerek, "örfi hukuk" diye bilinen kanunnameler düzenlemiştir. Fıkıh kitaplarındaki cezai

²⁶ Ümitli, a.g.e., ss:33-54.

²⁷ Ümitli, a.g.e., ss:58-60.

²⁸ Şentürk, a.g.e., ss:121-124.

²⁹ Ümitli, a.g.e., ss:81.

³⁰ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, I, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989, ss:86-87.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, ss:83.

hükümler, genellikle nazariyatta kalmıştır. Dolayısıyla bir Osmanlı fakihi tarafından yazılmış herhangi bir fıkhi eserdeki cezai hükümlerin her halükarda Osmanlı ceza hukuku olduğu söylenemez. Özellikle ceza davalarında, kadıların hüküm verirken kaynak olarak kullanacağı kanun maddeleri/kanunnameler, Fatih'ten sonraki dönemde daha açık ve net bir şekilde ortaya konmuş ve Kanuni devrinde de resmen kadınlara tebliğ edilmiştir³².

Osmanlı Hukuk mevzuatı iki kısımdan oluşur. Biri doğrudan doğruya Kur'ân, Sünnet, İcma ve Kıyasa dayanan ve fıkıh kitaplarında bir araya getirilmiş bulunan kanunlardır ki, bunlara şer'i hükümler, şer-i şerife veya şer'i hukuk adı verilmektedir. Şer'i hukuk kavramı, geçerliliği için, hiçbir kişi veya kurulum tasdikine gerek olmayan ve fıkıh kitaplarında bulunan hukuki hükümleri ihtiva eder³³. Osmanlı şer'i hukuk mevzuatı, mahkemelerin de müracaat kaynakları olan fıkıh ve fetva kitaplarından oluşmaktadır³⁴.

Osmanlı hukuk mevzuatının diğer kısmını ise örfi hukuk mevzuatı oluşturmaktadır. Osmanlı hukukunda örfi hukuk denilince, sadece adet hukuku değil, şer'i hükümlerin kanun tarzında bir araya getirilmiş hali de dahil olmak üzere, padişaha tanınan sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde, uzman hukukçuların ictihâd ve fetvalarına da başvurularak ortaya konan hukuki hükümler akla gelir³⁵. Bunların kaynakları da başta örf ve adet kuralları olmak üzere İslam hukukunun asli ve çoğunlukla tali kaynaklarıdır. Örfi hukuk, şer'i hükümlere aykırı olmaz, aykırı olduğu takdirde ise itibar edilmez³⁶.

Tarihi kaynaklarda örfi hukuk ifadesi ilk olarak Fatih dönemi tarihçisi Tursun Bey'in eserinde "... siyâset-i sultânî ve yasağı pâdişâhî derler ki örfümüzce ona örf derler" şeklinde geçmektedir³⁷. Fatih dönemi gibi oldukça erken bir dönemde Osmanlı hukukunun böyle ikili bir oluşum göstermesi dikkat çekicidir. Böyle bir ikili yapı sadece Osmanlılara has değildir. XIV. Yüzyıla ait olduğu anlaşılan bir İlhanlı fermanında suçluların "ber vech-i şeriat ve yasa" (şeriat ve yasa gereğince) cezalandırılmalarından söz etmektedir. Ayrıca Bağdat Mercaniye-Medresesi'nde 758 (1357) tarihli bir kitabede "Dîvân li'l-kadâyâş-şer'iyye ve'l-yerguciyye [şer'î ve yergucî (örfi) davalarla ilgili mahkeme] ifadesi böyle ikili bir yapının İlhanlılar döneminde de var olduğunu göstermektedir³⁸.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturan Osmanlı Devleti'nin zengin kültürel ve toplumsal dokusunun Cumhuriyet döneminde de etkilerini sürdürdüğü, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin güçlü bir devlet olmasında Osmanlı'dan devralınan tarihsel ve kültürel zenginliğin yadsınamaz ağırlıkta bir payı olduğu kuşkusuzdur. Ancak tarihsel süreç nesnel bir bakış açısıyla değerlendirilirse, toplumların geleceğe yönelik vizyon yaratma imkanları olur. Osmanlı Devletinden devraldığımız mirasın övünç ve onur duyacağımız yanları çok fazladır. Ama kabul etmek gerekir ki; tarihçiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan önemli nedenler arasında rüşvetin de bulunduğunu yazmaktadır. Tanzimat'ın ilanından sonra padişah ve yüksek rütbeli memurlar başta olmak üzere, devleti idare edenlerin rüşvet almamak üzere Kur'ân'a el bastığı bilinmektedir.

³² Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul 2000, ss:33.

³³ Erol Özbilgen, *Osmanlı Hukuku'nun Yapısı*, Osmanlı Kültürü Araştırmaları, İstanbul 1985, ss:43.

³⁴ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, I, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, ss:142-143.

³⁵ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, ss:165.

³⁶ Erol Özbilgen, *a.g.e.*, ss:44.

³⁷ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, (Haz.: Mertol Tulum), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1977, ss:12.

³⁸ Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat", (ter. Selahattin Eroğlu), A.Ü.İ.F.D., C.XXVI, Ankara 1983, ss:639.

Osmanlı'da rüşvetin özellikle memur atamalarında son derece yaygın olduğu gözlenmektedir. 16. yüzyıla kadar, Osmanlı devletinde güçlü bir otoritenin kurulduğu, devletin güçlü ve düzenli memur kadrosuyla, idare örgütüyle ülkenin her köşesine egemen olduğu söylenebilir. Merkezi otoritenin gücü ve ülkedeki denetimi 1600'lü yıllara kadar hemen her alanda kendini belli etmektedir. Devletin, çağın koşulları içinde çok gelişmiş bir bütçe düzeni vardır. Mali konularda en küçük bir aksaklık bile hoşgörüsüyle karşılanmamaktadır³⁹.

Osmanlı Devleti'nin daha ilk dönemlerinde rüşvetin olduğuna dair Neşri Tarihi'nde bilgiler vardır. Orhan Bey zamanında askeri teşkilatın ilk adımı sayılan yaya sınıfı kurulurken Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Paşa'nın rüşvet aldığı söylenir. Bununla ilgili olarak, "... Padişah hizmetinde olalum deyü çok kişiler kadıya rüşvetler virüb yalvardılar: beni yaz didiler" şeklinde söylentilerin çıkması, bunun doğru olmasa bile rüşvet kavramının ilk devirlerden itibaren bilindiğini göstermesi bakımından önemlidir⁴⁰. I. Bayezid döneminde rüşvetin adalet teşkilatına kadar girdiği görülmektedir. Özellikle kadıların rüşvetçiliğinin arttığı, bunun için devletin tedbirler aldığı görülmektedir⁴¹. Fuzuli'nin sürgüne gittiği yerden Kanuni'ye yazdığı şiirde "Selam verdüm, rüşvet değıldür deyüp almadılar" sözünün de ifade ettiği gibi rüşvet giderek yayılmaktadır⁴². Osmanlı'da zamanla rüşvetin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından Kitâb-i Müstetâb yazarının şu sözleri dikkat çekicidir.

Önceden yedi iklimde hüküm-i hümâyûnları cari olmuş iken artık "Bu günü hoş görelim, irtenin ıssı vardır" deyüb kapılarında olan hademeleri akça ile "kimin mesâlihi vardır" deyü meselâ sokaklarda avcılarının zagarı kelbleri gibi rüşvet arayub gezerler. Bu takdirce sadrda olan bu fi'le sâlik olunca sâir aşığa hâlli olanların ahvâlleri zâhirdir, hafî değıldir⁴³.

Daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devletine rüşveti ilk bulaştıranın Şemsi Paşa olduğu belirtilmektedir. Tarihçi Peçevi'nin bir başka tarihçi olan Ali'den aktararak yazdığına göre, III. Murat'ın vezirlerinden Şemsi Paşa ataları Kızıl Ahmetli ailesinin öcünü almak için bir bahane bulup, padişaha 40.000 altın rüşvet almayı kabul ettirmiştir. Böylece rüşvet hastalığını devletin en yüksek katına da bulaştırdığını tarihçi Ali'ye bizzat kendisi anlatmıştır. Aynı Şemsi Paşa bu olaydan sonra da padişaha verilen dilekçeleri yüklü rüşvetler karşılığında almaya ve aldığı rüşvetlerin bir bölümünü de padişaha vermeye, böylece bir komisyoncu gibi çalışmaya başlamıştır⁴⁴.

16. yüzyıldan sonra, Osmanlı Devletinde idari sistem yanında mali sistem de çözülmeye başlamıştır. Devlet, yavaş yavaş otoritesini kaybetmiş, yolsuzluk ve rüşvet için uygun bir ortam oluşmuştur. Bu gelişmeyi destekleyen ve güçlendiren başka bir etken 16. yüzyıl sonlarına doğru imparatorluğun içine düştüğü mali ve parasal sıkıntı sonucu dar gelirli kamu yöneticilerinin giderek artan geçim sıkıntısı içine düşmeleri ve bunun sonucu olarak dürüstlük ve saygınlıkları üzerinde olumsuz etkilerin ortaya çıkmasıdır. Böylece, genel olarak sistemin yozlaşması ve parasal sıkıntılıların da kamu yöneticileri üzerinde daha çok baskılar getirmesi sonucu Türk kamu yönetimi-halk

³⁹ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, ss:99.

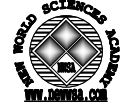
⁴⁰ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ-Neşri Tarihi*, (Yay: Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), I, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, ss:155.

⁴¹ Lütfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, (Yay.: Kayhan Atik), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, ss:68-69.

⁴² Abdülkadir Karahan, *Fuzûli'nin Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1948, ss:70.

⁴³ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, ss:29.

⁴⁴ Mumcu, a.g.e., ss:87.

ilişkilerinde rüşvet büyük boyutlara varan bir yaygınlık kazanmış ve zaman içinde gelenekselleşmiştir⁴⁵.

16. yüzyıla ilişkin olarak, Defterdar Sarı Mehmet Paşanın gözlemleri de, bu dönemde yolsuzlukların çok görülmeye başladığı yönündedir. Bu dönemde yolsuzluğun boyutları da genişlemiştir. Osmanlı düzenindeki bu bozulmalar devlet yönetimini olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle toprak edinme imkânının genişlemesi, iltizam usulünün yaygınlaşması ve yeni iş alanlarının açılması memurların ilgisini kârlı uğraşılara çekmiştir. Nüfuzlarından yararlanan memurlar, kolaylıkla toprak edinmekte, sürülerle koyun beslemekte, kaçakçılık yapmaktadırlar.⁴⁶

17. yüzyıldan itibaren devlet-toplum hayatındaki iktisadi ve sosyal gerilemeye bağlı olarak rüşvetin de iyice arttığı söylenebilir. Özellikle devlet hizmetlerinin para ile satılması, rüşvetin artmasında etkili olmuştur. Naima, Osmanlı Devleti ve diğer devletlerde kamu makamlarına tayin için her zaman akçe almanın alışılmış bir durum olduğunu ve âlemden bunu def etmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Ayrıca rüşvetin devletin içine iyice yerleştiğini ve her makamın bir ücreti olduğunu söylemektedir⁴⁷.

Osmanlı toprak düzeni 16. yüzyılın ortalarından başlayarak, derebeyler ve mültezimler elinde çökmeye başlamıştır. Köylü halk, çoğu zaman mal, ırz ve can güvenliğinden mahrum kalmıştır. Halk, eşkıyanın yanında, devlet adına ya da devlet desteği ile karşısına çıkanlardan kaçmak zorunda kalmıştır. Yine bu dönemde yazılan birçok eserde, kendileri de genelde birer yönetici olan yazarlar, rüşvetin olumsuz yanlarını belirtmekte ve önlenmesi için çareler önermektedirler. Bu eserlerden en önemlileri, Lütü Paşa'nın 16. yüzyılda yazdığı *Asafnâme*, Fuzuli'nin *Şikayetnâmesi*, müellifi bilinmeyen ve III. Murat'a sunulduğu kabul edilen *Hırzû'l-Mülûk*, Koçi Bey'in 17. yüzyılda yazdığı kendi adıyla anılan Risalesi, 17. yüzyılın fikir adamlarından Hazerfan Hüseyin Efendi'nin *Telhisü'l-Beyan fi Kavanin-i Al-i Osman* adlı eseri yine aynı döneme ait olup müellifleri bilinmeyen *Kitâb-i Müstetâb*, *Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn* ve *Menâfi'i'l-Mü'minîn*, Katip Çelebi'nin *Mizanü'l-Hakk* ve 18. Yüzyıl'da Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın III. Ahmet'e sunduğu *Nesayih'ul-Vüzera V'el-Ümerâ* (*Kîtab-ı Gûldeste*) adlı eserleri sayılabilir⁴⁸.

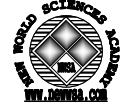
Padişahların da rüşvet ve yolsuzlukları önlemek için çeşitli çarelere başvurdukları bilinmektedir. Orhan Bey ve II. Murat sabahları saray kapısı önünde yüksek bir yere çıkarak halkın dertlerini şahsen duymak isterlerdi. Divan-ı Hümayun'un ilk görevi şikâyet dinlemektir. Hükümdarlar Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren Divan'da hazır bulunma geleneğini de kaldırdıktan sonra "Adalet Köşkü" denilen ve Divana açılan bir penceresi olan yerden özellikle davaları dinlemişlerdir. IV. Mehmet bu amaçla Edirne Sarayında değişiklikler yaptırmıştır. Osmanlı hükümdarlarına bu geleneğin Anadolu Selçuklularından geçtiği bilinmektedir. Padişahlar fırsat buldukça tebdil gezerlerdi. Casus tuttukları ve bunların yolsuzluklar hakkında ilginç şifreli raporlar sundukları bilinmektedir. Padişah veya vezir-i azam reayanın şikâyetleri üzerine gerekirse müfettiş yollar ya da inanılır ve güvenilir bir mahalli memuru teftişle görevlendirirdi. Bütün bu şikâyetlerin ve teftişlerin sonucunda düzeltilmesi gerekli bir aksaklık görülürse, bunlar çıkartılan adaletnâmelerde belirtilir ve

⁴⁵ Yavuz Bayar, "Türk Kamu Yönetiminde Rüşvet", *Amme İdaresi Dergisi*, 12 (3), 1979, ss:48.

⁴⁶ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Nesayih'ul-Vüzera V'el-Ümerâ* (*Kîtab-ı Gûldeste*) *Devlet Adamlarına Öğütler*, (Der. ve Çev.: Hüseyin Ragıp Uğuralp), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

⁴⁷ Mustafa Naima, *Tarih-i Naima*, C. IV, ss:284-285.

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yücel, *age*.

reayanın hakkının korunması, rüşvet ve benzeri yolsuzlukların yasaklandığı, aksine hareket eden yöneticilerin şiddetle cezalandırılacağı bildirilirdi⁴⁹.

18. yüzyılda da durum aynı şekilde devam etmiş, kamu hizmetlerine liyakatli kişiler değil çok para veren kişiler atanmıştır. Bu durum 19. yüzyılda da hükmünü kaybetmemiştir. Bu dönemde rüşvetin hediye şeklinde verilmesinin de yaygınlaştığı görülmektedir. Bunun haricinde eşkıyalık yapanlar dahi soydukları malların ve paraların bir bölümünü yöneticilere verirlerdi ki, kendilerinin barınabilecekleri bir yerleri olsun. Bu durum yöneticilerin rüşvet karşılığında eşkıyaları koruması anlamına gelmektedir⁵⁰. Bu dönemden sonra rüşvetin boyutu o kadar artmıştır ki edebi eserlerde en çok işlenen konu haline gelmiştir⁵¹.

5. OSMANLI CEZA HUKUKUNDA RÜŞVET VE BURSA ŞER'İYYE SİCİLLERİNE YANSIYAN ÖRNEKLER (BRIBERY IN OTTOMAN CRIMINAL LAW AND REFLECTIONS FROM THE SHARI'A COURT RECORDS OF BURSA)

Osmanlı Ceza Hukukuna göre rüşvet suçlarında hüküm verilebilmesi için, şahsi dava açılması gerekir. Çünkü hakim halkın hukukunu bilemez ve haklarını aramaları için onları zorlayamaz. Hakimin bu konuda müdahaleye hakkı yoktur⁵².

Rüşvette suçun mağduru veya suçtan zarar gören denildiğinde, bilirli bir suçla zarara veya tehlikeye uğrayan hak ve menfaatin sahibi anlaşılmaktadır. Rüşvet suçunda mağdur devlet idaresidir⁵³. Zira kanun, bu suça öngörülen cezalarla, halkın tarafsız ve dürüst bir idareye karşı beslediği güveni yani devlet faaliyetlerinin satın alınamayacağı prensibini korumak istemiştir. Ayrıca haksız bir muameleye maruz kalan ve bu durumdan kurtulmak için rüşvet veren bireyin de rüşvet suçunun mağduru olduğu ifade edilebilir. Her ne kadar rüşvet vermek suretiyle suç faili konumunda bulunsa da uğradığı haksız muamele neticesinde maddi ve manevi olarak zarara uğratılmakta, dolayısıyla hukuken suçlu kabul edilmemektedir⁵⁴.

Rüşvet veren kişi eğer hakime rüşvet vermişse ondan bunu talep etmeye hakkı vardır. İslâm hukukunda prensip olarak, hakim kendisiyle herhangi bir işi olan kişiden çeşitli sebeplerle haksız olarak aldığı para veya malları o kişiye vermekle yükümlüdür. Hatta hakim zulmeder ve bunun sonucunda taraflardan birini öbürüne haksız olarak ödemedi bulundurmaya zorlar ve bunu yaptırırsa, haksızlığa uğrayanın karşı tarafın kendisinden aldığını hakimden istemeye hakkı vardır. Rüşvet verenin aracıları dava etme hakkı vardır. Ancak rüşvet veren, alana ait aracıları dava edebilir, kendisinin görevlendirdiği vekili olacağından dava edemez. Aracı olan kişinin yükümlülüğü, istenen kişiye vermekle sona erer. Bu sebeple rüşvet veren kimse, kendisinin görevlendirdiği aracısına karşı dava açamaz. Doğrudan doğruya alandan verdiğini ister. Aracı olan kişi eğer rüşveti alanın adamı ise, rüşvetçinin adına verilecek şeyi almıştır. Bu durumda rüşvet alan ile aralarında vekillik diyebileceğimiz ilişki sebebiyle, rüşvet veren onu rüşvetçinin namına hareket eden birisi olarak gördüğü için, verdiği şeyi ilk önce ondan ister. Bu durumda aracı yükümlüdür ve aldığı şey ondan istenir. Rüşvet alan öldüğü zaman da aracı sorumluluktan

⁴⁹ Cem, a.g.e., ss:261-262.

⁵⁰ M. Çağatay Uluçay, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955, ss:58.

⁵¹ Bu konuda yapılmış örnek bir çalışma için bakınız: Oğuz Karakartal, Türk Edebiyatında Para (1870-1970), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul

⁵² Mecelle 1829.

⁵³ Erem, Türk Ceza Hukuku, ss:373.

⁵⁴ Ümitli, a.g.e., ss:25.

kurtulamaz. Rüşvet veren onun hakkında her zaman dava açabilir⁵⁵. Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi aracı rüşvet alana ya da verene hukuki bir şekilde bağlıdır. Bu sebeple rüşvet davasının kanıtlanması için aracı tanık gösterilemez⁵⁶.

Osmanlı ceza hukukunda ispat davacıya düşen bir görevdir. Kişinin suçsuz ve borçsuz olması temel prensip olarak kabul edilmektedir⁵⁷. Dolayısıyla davalının suçsuz ve borçsuz olduğunu ispat etmesine gerek yoktur.

Rüşvet suçu mali bir suç olarak değerlendirilir. Mali suçların ispatı ise *ikrâr, şehâdet, yemin, yeminden kaçınma (nukul)* ve bazı *karinelerdir*. Rüşvet vermek zorunda kalan kimse davacı olduğunda mahkeme davacı ve sanık durumundaki kişileri mahkemeye çağırır. Sanığın kendisi hakkında açılan bu davadaki suçu kabul edip etmediği öğrenilir. Şayet sanık suçu kabul ederse davacının suçu ispat etmek için başka bir yola başvurmasına gerek yoktur. Çünkü davalı suçunu itiraf etmiş ve ikrarda bulunmuştur⁵⁸.

İslâm-Osmanlı hukukunda her suçun cezası kesin olarak tespit edilmemiştir. Yalnız fertlerin haklarını ve kamu düzenini çok yakından ilgilendiren önemli suçların cezalarını ayrı ayrı tespit etmiş, geriye kalan suçların tespit etme yetkisini belli esaslar çerçevesinde zamanın yasama organına (ulu'l-emr) bırakmıştır. Rüşvet cezaları da bu gruba girmektedir. Rüşvet için verilecek cezalardan biri müsaderece'dir. Bir şeye kanuni olarak el koymak anlamında kullanılan müsadere işlenen bir suçun karşılığı olarak, suçlunun malının bütününe veya bir bölümünün sahipliğine son verilmesi ve bu sahipliğin başka kuruluşa devredilmesidir. Rüşvet alan kişi rüşveti temlik etmiş ise ve temlik ettiği mal mevcutsa aynen geri alınır. Eğer mal mevcut değilse bedeli alınır ve rüşvet veren şahsa iade edilir. Şayet rüşvet veren şahıs ölmüş ise varislerine verilir. Aynı şekilde rüşvet alan şahıs vefat etmişse, mirasçıları o malı verene geri verirler. Rüşvet vereni bulamazlarsa bu durumda malı *tasadduk* (sadaka olarak verme) ederler⁵⁹.

İslâm hukukçuları rüşvet alana, malını almak suretiyle *ta'zir* cezası verilmesi konusunda farklı görüştedirler. Hanefî, Şafii ve Hanbelî fakihlerinin çoğunluğu, suçlunun malını almak suretiyle *ta'zir* cezasının verilemeyeceği ve bunun caiz olmadığı kanaatinde dirler. Malikîler ise suçlunun suçu malın kendisi veya bedeli ile ilgili olduğu takdirde cezanın o maldan verilmesini caiz görmüşlerdir⁶⁰.

Görevden uzaklaştırma (azl) rüşvet için uygulanan bir başka *ta'zir* cezasıdır. Fakihler rüşvet alan hakimin görevinden uzaklaştırılması gerektiği görüşündedirler. Hakimler için tatbik edilen bu ceza tüm görevlileri için de geçerlidir. 1858 tarihli ceza kanunnâme-i hümayununda, rüşvet alan, veren ve aracılık edene verilecek ceza ile ilgili maddeler şunlardır:

"Bir şahıs bir kere irtisâ töhmetiyle müttehem olup, tedibât-ı kanûniyesini gördükten sonra, ikinci defa olarak tekrar bu fezahati irtikâb eylediği halde almış olduğu rüşvet kendisinden iki kat istirdâdla birlikte kendisi beş seneden eksik olamamak üzere muvakkaten kal'a bend kılınıp müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezası dahi beraber hükmolunur"⁶¹.

"Mükerrir olan râşi ve râiş dahi kezâlik beş seneden eksik olmamak üzere kal'a bend kılınıp müebbeden rütbe ve memuriyetten

⁵⁵ Şentürk, a.g.e., ss:102-104.

⁵⁶ Mumcu, a.g.e., ss:209.

⁵⁷ Mecelle, Kavâidi Külliye, mad. 8.

⁵⁸ Şentürk, a.g.e., ss:106.

⁵⁹ Şentürk, a.g.e., ss:112.

⁶⁰ Şentürk, a.g.e., ss:114-115.

⁶¹ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuk Külliyyatı*, Diyarbakır 1986, ss:846 mad.

*mahrumiyet cezası dahi beraber hükmolunur*⁶². Bu maddelerden de anlaşılacağı gibi rüşvete verilen cezalar içinde memuriyetten azl yanında kal'a bend cezaları da yer almaktadır.

Görevinden alınmaya dair Bursa Şer'iyeye Sicilleri'ne yansıyan örneklerden biri Bursa Mahkemesinde kâtiplik yapan Mahmut Efendi hakkındadır. Ehl-i örf taifesiyle ittifak ederek şeriat hilâfı birçok fukarayı müzevirlik yaparak paralarını almakta ve aldırmaktadır. Bundan başka iki hasım dava için mahkemeye geldiğinde haksız olan taraftan rüşvet alarak o tarafı himaye edip sahip çıkmak suretiyle şeriatı tatbik ettirmemektedir. Bu şekilde birçok kimseleri mağdur ettiği konusunda şikayette bulunulduğundan 1744'de gelen bir fermanla "*neticesi saadet olan zamanımda fukaradan hiç bir kimseye zulm ve teaddî olunduğuna kat'â rızâ-yı şerifim olmadığı cihetle*" kitâbetten (kâtiplikten) ref' edilmesi emredilmiştir⁶³.

Rüşvet yoluyla belli görevlere gelen kimseler de şikâyet edildiklerinde görevlerinden alınmaktadır. Bunlardan biri de Çavuşoğlu olarak bilinen Mehmet (Şeyh)'dir. Yeniçeri bayraktarı iken kendi halinde olmayıp daima mahkemelerde, kadı ve naibleri etkilemekte davaları rüşvetle iptal etmeğe çalışmakta, birçok Müslüman'ın evlerinin harap olmasına sebep olmakta ve boşta olan görevleri istihkakı olanlara verdirmeyip kadı kuvvetiyle istihkakı yok iken kendi üzerine veyahut kendisi gibi rezil olan oğlu üzerine berat ettirmektedir. Seyyid Nasır Zaviyesi şeyhliği, Başçı İbrahim Bey Camii imameti, on kadar vakıfların mütevellisi, yirmi kadar vakıflarda cüzhânlık, reislik, kâtiplik ve tahsildarlık görevlerini berat ettirdiği şikâyet edilmiştir. Yapılan araştırmada suçlamaların doğru olduğu anlaşılacak bu görevlerin tümü üzerinden alınarak 1724'de hak eden kimselere verilmiştir⁶⁴.

Sefer sırasında başta sadrazam olmak üzere üst düzey görevliler İstanbul'da birer vekil bırakarak harp meydanına giderlerdi. Böyle bir durumda örneğin sadrazamın yerine "Kaymakam Paşa" adıyla birisi vekil olarak İstanbul'da kalırdı. Vali ve mutasarrıfların tımar ve zeametlerin, kısaca her türlü azil, nasp ve tevcihat sadrazama aittir. İstanbul'da kalanlar hiçbir tevcihatta bulunamazlardı. Mesela harp, İran'da olsa bile Bosna valisi yine sadrazam tarafından tayin olunurdu. Bazı kişiler bu tür durumları fırsat bilerek kendilerine rüşvet ya da başka bir yolla üst düzey görevler elde etmeye çalışırlardı. Bununla ilgili 1603'de Bursa mutasarrıflığı için tuhaf bir yolsuzluk olmuşsa da sonra padişahın eski kanunlara riayet mecburiyetinden dolayı mesele düzeltilmiştir. Bir sancakbeyi olan Behram Bey, kendi kapı halkını, vilâyet, zeamet ve tımar erlerini sancağı altına toplayarak serdar-ı ekrem sadrazam Hasan Paşa maiyetine girerek Belgrat Kalesi fethinde birçok hizmette bulunmuştur. Hasan Paşa da seferdeki hizmeti mukabelesinde Bursa sancağını Behram Bey'e vermiştir. Bursa'ya gelince padişah tarafından Mustafa, Ahmet, Rıdvan, Hamza beyler adında muhtelif beş kişinin Bursa valiliğine tayin edildiğini gördüğünde derhal Hasan Paşa'ya adam göndermiştir. Hasan Paşa da konuyla ilgili padişaha bilgi verdiği için, Behram Bey'in Bursa valisi olduğunu diğerlerinin dahl ve taarruz ettirilmemesi ve karşı çıkanların İstanbul'a bildirilmesi konusunda ferman gönderilmiştir⁶⁵.

Üst düzey görevliler ile arası iyi olan bazı kimseler hak etmedikleri halde bir takım görevlere getirilerek daha önce o görevde bulunan kişileri zor durumda bırakmışlardır. Bunlardan biri de Bursa kethüdayeri İbrahim'dir. Sipahilerden yetmişyedinci bölükte yevmi 33

⁶² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukuk Külliyyatı*, ss:846 mad. 75.

⁶³ BŞS B 158 33a.

⁶⁴ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, III, ss:288.

⁶⁵ BŞS A 154 180a.

akçe ulufeye mutasarrıf olup askerlerin geçişleri sırasında yolların muhafazasını sağlamış, eşkıyaları sevk etmiş ve yaptığı hizmetten dolayı Bursa halkı da kendisinden memnun kalmıştır. Fakat Hasan Paşa bu vazifeyi Cündilreden Bostan'a vermiş ve bir kaç gün istihdamından sonra bu vazifeyi Bostan'ın yapamayacağını ve birçok yolsuzlukları görülünce görevden alınarak tekrar İbrahim'e verilmiştir. Bostan tekrar İstanbul'a gidip daha önce aldığı Ruûs suretini göstererek bir yolunu bulup emr-i şerif almış ve Bursa'ya gelerek İbrahim'in işine karışmaya başlamıştır. İbrahim'in istihdamı arz edildiğinden Bostan'ın ve başkalarının bunun vazifesine karıştırılmaması gönderilen fermanla emredilmiştir⁶⁶.

Rüşvet için verilen bir başka ta'zir cezası da hapistir. 1858 tarihli ceza kanunnamesinde bu cezanın kadınlar için de geçerli olduğu rüşvet veren, alan ya da aracılık eden kadınların bir yıl hapisle cezalandırılacağı belirtilmiştir⁶⁷.

Sürgün cezası, suçlunun bir müddet bulunduğu beldeden başka bir yere uzaklaştırılmasından ibarettir. Bu süreyi hâkim tayin etmektedir. Rüşvet aldığı gerekçesiyle iftiraya uğrayan ve bu yüzden azledilen eski Anadolu kazaskeri Veliyüddin Efendi, iftiracıların teskin edilebilmesi için Midilli'ye sürülmüştür⁶⁸. 1858 tarihli ceza kanununda sürgün cezası altı yıl olarak belirlenmiştir⁶⁹.

Tüm cezalarda olduğu gibi sürgün cezasının bir maksadı da suçlunun yaptığı işten dolayı pişman olmasını sağlamaktır. Oysa rüşvete adı karışıp sürgün cezasıyla cezalandırılan bazı kimselerde bu suç adeta alışkanlık haline gelmiş, bununla da yetinmeyip haksız yere suçsuz insanları katletme yoluna gitmişlerdir. Bunlardan biri de Numan Efendidir. Rüşvet alma ve aç gözlülüğü yüzünden birkaç defa sürgün edilmiştir. Edirne kadısı iken bazı yüz­süz hareketlerini padişah duyduğundan Bursa'ya sürülmüştür. Abaza Hasan hükümete karşı isyan ederek Bursa üzerine geldiği zaman Bursa ayanını toplayarak çoluk çocuğu ile kaleye kapanıp Bursa'yı müdafaa etmek gibi kendisinden beklenmeyen bir yiğitlik göstermiş ve eşkıyalara tabi olmamak için halka ön ayak olmuştur. Erkekçe olan bu hareketi ile padişahın takdirini kazanarak Bursa'ya kadı tayin edilmiştir. İsyân bertaraf olunca yaratılışında olan mal hırsı kabararak para toplamak sevdasına düşüp Bursa ve etrafındaki zengin ve mal sahibi olan kimselerden bazılarına "Sen eşkıya tarafı oldun" ve bazısına da "Eşkıyaların sizde emanet konmuş malı vardır" diyerek baskı yapmış hatta bu bahane ile birkaç adamı katletmiştir. Birçok kimseleri de hapisle tehdit ederek para toplamıştır. Padişah Bursa'ya geldiği zaman Bursalılar şikâyet etmiş, esaslı bir tahkikat yapılarak şikâyetçilerin iddialarının doğru çıkması üzerine Şeyhülislâm Esiri Mehmet Efendi tarafından katline verilen fetva gereğince arife günü Bursa'da idam edilmiştir⁷⁰.

Buldukları yerde itibar gören zengin ve tanınmış kişilere ayan adı verilmektedir. Bunlar kanunların uygulanışı, halkın huzurunun sağlanmasında etkin rol oynayan kişilerdir. 1779'da gönderilen bir fermana göre bazı kişilerin vali ve hakimler tarafına iltica ve rüşvet vererek kendilerini âyân olarak yazdırdıkları, fukaranın salyâne defterlerine emir ve defterden ziyade kendi nefisleri için akçe aldıkları, kendilerine düşman gördükleri bazı kimseleri suçsuz oldukları halde vali ve kadılara kabahatli göstererek cezalandırmak gibi fena harekete cesaret ettikleri haber alınmıştır. Bunun önüne geçebilmek için ayan olacak kimselerin durumlarının iyice

⁶⁶ BŞS B 25 146a-b.

⁶⁷ Akgündüz, *Osmanlı Hukuk Külliyyatı*, s. 845 mad. 72-73.

⁶⁸ Mumcu, *a.g.e.*, ss:226.

⁶⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, ss:845 mad. 68-70.

⁷⁰ Kepecioğlu, *a.g.e.*, III, ss:457.

araştırılması bundan sonra valiler ve hakimler tarafından ayanlık için kimseye buyrultu ve mürâsele verilmeyeceği bildirilmiştir⁷¹.

Suçlular, yakalandıkları zaman yerel halk ile ya da o bölgenin ileri gelenleri ile işbirliği yaparak suçlu oldukları halde cezadan kurtulabilmekteydiler. 1560'da gelen bir emirde ehl-i fesadın yakalandıkları zaman bunların siyasete müstahak olanları orada yaşayanlar tarafından "*hapisleri bize aittir*" diye görevlilere verilmeyip kendilerinin hapsettiği daha sonra da "*şer' ile üzerlerine nesne sabit olmadı*" diyerek para karşılığında hapisten salıverdiklerinden ehl-i fesadın giderek arttığı bildirilmektedir. Ev basan, insanları öldürenlerden, asılmaya ve siyasete müstahak olanları şer'-i şerif marifetiyle sancak subaşılıarı tutup mahkemede teftiş olunup siyaset lâzım gelenler, mahallinde siyaset ettirip cerimeye müstahak olanlar sahiplerine teslim olunarak cürümlerine göre cerimelerinin alınması, ehl-i fesada yardım eden, yakalanmalarını engelleyen ya da yakalandıklarında teslim etmeyenler olursa derhal isimlerinin bildirilmesini ve bu yolla diğerlerine ibret olunacağı bildirilmiştir⁷².

1562'de gelen bir başka emirde ise Bursa'da bazı kimselerin ev basıp yol kesip adam bıçaklayıp katledip kanun dışı her türlü faaliyette buldukları, siyaset (ölüm cezası) ve kat-ı uzva müstahak oldukları halde sancakbeyinin veya adamının malumatı olmaksızın naibler getirerek "*siyasete müstahak değildir*" diye kurtuldukları bildirilmiştir. Bundan sonra defter ve kanun hilâfı iş yaptırılmaması ve dahl edenlerin men ve def' edilmesi" emredilmiştir⁷³. Bu iki emirden anlaşılan, o tarihlerde rüşvet o kadar çoğalmıştır ki bir kâtil para vermekle cezadan kurtulabilmektedir. Bunun yanında bazılarının koruması altında olduklarından dolayı idamla cezalandırıldıkları halde affedilen kimseler de vardır. Bunlardan biri de Sarıcaoğlu diye bilinen Yenişehirli Osman Ağa'dır. Zengin olduğundan beş yüz askerle orduya iltihak etmesi istenmiştir. Oysa o halkın eşyasını yağma etmiş ve bundan dolayı da idamı emredilmiştir. Fakat Bilecik Voyvodası Ali Bey'in iltiması üzerine, aldığı sahiplerine iade etmek şartıyla 1814'de affedilmiştir⁷⁴.

Rüşvet suçlamalarında iftiraya uğrayanlar olduğu gibi yalancı şahitlik edenler de bulunmaktadır. Bununla ilgili Bursa Kütüğünde yer alan bir örnek Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Şair İbrahim Efendi'nin damadı Kâşif Mehmet Efendi hakkındadır. İbrahim Efendi'nin erkek evladı olmadığından vefatında üzerinde olan dört keseden ziyade hasılatı olan zeâmeti istihkakı yok iken şair İbrahim Efendi ailesinin refahı için buna tevcih olunmuştur. Bahsedilen zeâmetin kendisine tevcih edilmesi için "*Sadrazam Silahdar Mehmet Paşa'nın hazine Hacı Salih Efendi'ye 1.500 altın rüşvet verdim*" demesi üzerine 1781'de Bursa kadısına gönderilen bir fermanda durumun araştırılması istenmiştir. Kendisine bu zeâmetin tevcihinde Hacı Salih'in şefaati ve ricası bile yok iken ve hatta Silahtar Mehmet Paşa'dan evvel vezir-i azam Halil Paşa'nın reisülküttâp olduğu zamanda bu zeâmet buna tevcih olmuştur. Bir hafta evvel sadrazamın huzurunda yapılan duruşmada rüşveti hazine odasında verdiğini belirterek Müezzîn Halil adında da bir şahit getirmiştir. Şahit arz odasında ifadesi alınırken "*1.500 altını hazine odasında benim yanımda ve muvâcehemde verdi*" diye şahitlik etmiştir. "*Hazine odası nerededir? bunu göstereyim*" diye sorulunca, "*Hazine odasını bilmem, vardığım yer değildir ki göstereyim*" diye 200 kişiden fazla kişi huzurunda beyanda bulunmuştur.

⁷¹ Kepecioğlu, a.g.e., I, ss:202.

⁷² BŞS A 78 178a.

⁷³ BŞS A 78 167b.

⁷⁴ BŞS B 76 5a-b.

Böylece suçlamanın yalan olduğu görülerek zeâmeti üzerinden alınmış ve ceza olarak Bursa'ya sürgüne gönderilmiştir. Fakat karısının ve evladının perişan olduğu kayınvalidesi tarafından bildirilerek serbest bırakılması konusunda rica ettiği için 124 gün Bursa'da kaldıktan sonra affedilmiştir⁷⁵.

Kendisinin rüşvet aldığı gerekçesiyle suçlanan kimseler yapılan araştırma sonucunda suçsuz bulunurlarsa bu kişiler hakkında iftirada bulunulmaması hakkında emir gelmektedir. Bunlardan biri de Hacı Mustafa'dır. "Mütevelli" diye tanınmaktadır. Bursalı birçok kimse mahkemeye başvurarak kendi halinde olmayıp müfsit, günahattan korkmaz, daima hakimler ve zabıtlar yanlarına varıp haksız yere halkı müzevirler, cezalandırır ve kendisinin de rüşvet almak adetini yaydığı şikayet edildiğinden bundan sonra bu gibi lâıyk olmayan hareketlerde bulunmaması ve sakınması için şiddetle tehdit edilmesi konusunda ferman gönderilmiştir. Fakat Bursa ayan ve eşrafı, halktan, esnaftan pek çok kimse mahkemeye gelip her biri Hacı Mustafa'nın kendi halinde olup gölgesinden korkan, her işin sonunu düşünen, zulüm yapanlardan nefret eden, hayır, hasenat ve sevap yapmasını seven bir adam olduğunu kendisi hakkında padişaha yazılan şeylerin yalan ve iftira olduğunu beyan etmişlerdir. Bursa kadısı da hüsnühalini bildirdiğinden şer-i şerife muhalif olarak hiçbir kimsenin ona düşmanlık etmemesi 1742'de gönderilen başka bir fermanla Bursa kadısına bildirilmiştir⁷⁶.

Mahkemeye bir dava konusu geldiğinde mübaşir ücreti ve diğer hizmetler için alınacak mahkeme harcı davada suçlu bulunan taraftan alınmaktadır. 1764'de Anadolu ve Rumeli'nde şehir, kasaba ve köylerde bazı melun kimseler, intikam almak ve haksız yere bazı kimseleri cezalandırmak maksadıyla kendi uydurdukları asılsız davalarla halkı taciz etmektedir. Bunun için İstanbul'a gelip, bir kolayını bularak rüşvet vererek aldıkları arzlar ve yazdırdıkları arzuhallerle divan-ı hümayuna şikayette bulunmaktadırlar. İddiaları asılsız olduğu gibi sebepsiz yere dava edilen tarafı taciz ve zarara sokmakta, korkutmakta, davalı üzerlerine şer'an bir nesne sabit olmuş değil iken, mübaşir ücreti fetva gereğince haksız olan taraftan alınması gerekirken vermeyerek, kabahatsiz olan müddeâ aleyhden (aleyhinde dava açılan kimse) alındığı ve bu yolla pek çok kimsenin mağdur olduğunu padişah duyduğundan, bu gibi hallerin men ve def'i ve bundan sonra mübaşir ücretinin masuma verdirilmeyip şirret olan davacıya verdirilmesi emrolunmuştur⁷⁷.

Suçlu bulunan kişilere verilen cezalardan biri de halka teşhirdir. Bu yolla cezalandırılan kişilerden biri de beytülmal yazıcısı olan Tayfur'un oğlu Yusuf'dur. Daha önce Müslüman olup tekrar mürtedd olan (İslâm dininden dönen) "Beki" ve "Yorgi" adında iki Hıristiyan'ın daha önce Müslüman oldukları sabit olduğundan hapsedilmiştir. Yusuf bunlara "*kadı ve kahyası elimdedir, sizi ben kurtarıyorum*", diye rüşvet aldığından, Yusuf'un teşhiri için subaşıya izin verilmiş ve başkalarının böyle bir iş yapmaması için 1486'da subaşı tarafından halka teşhir edilmiştir⁷⁸.

Osmanlı yönetimine bağlı bölgelerde yerel idareciler tarafından halka karışı yapılan haksız muamelelerin yanı sıra Bektaşîlere yönelik bazı uygulamalar da Sünnî sufiler tarafından eleştirilmiştir. Bu doğrultuda bazı haksız uygulamalara karşı çıkan ve Bektaşî tekkesine yönelik baskıları eleştiren şeylerden biri de Nakşibendi şeyhi Tetovalı Abdullah b. Abdülvehhab (ö. 1286/1821) (İlhami Baba)'dır. O,

⁷⁵ Kepecioğlu, a.g.e., III, ss:192.

⁷⁶ Kepecioğlu, a.g.e., III, ss:409.

⁷⁷ BŞS B 183 2a.

⁷⁸ BŞS A 5 115a. İslâm dininden dönme konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Murtaza Köse, *İslam Kamu Hukuku Konusu Olarak İrtidat ve Mürtedin Hükmü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991.

bugünkü Makedonya'nın Kalkandelen (Tetova) bölgesinde yerel idare tarafından uygulamaya konulan böyle bir baskı girişimini doğru bulmadığını ifade etmiştir. İlhami Baba, esasen hâkimiyet sağlamaya çalışan siyasilerin bir kısım sosyal haksızlıklara sebep olmalarını, eyaletlerdeki yöneticilerin ve memurların halka karşı kötü muamelelerini, yerel vergi uygulamalarındaki adaletsizliklerini ve memurların rüşvet olaylarına karışmalarını açıkça eleştirmiştir. Fakat İlhami Baba bu tepkisinin bedelini çeşitli ithamlarla suçlanıp idam edilerek hayatıyla ödemiştir⁷⁹.

Yerel yöneticilerin ziyaret ya da hediye adı altında halka eziyet ettikleri bilinmektedir. Hatta bu durum bazı kişilerin elinde bir koz olarak kullanılmış ve köylüler tehdit edilmiştir. Bursa Kütüğü'nde yer alan Karabey bunlardan biridir. Karabey, Yenişehir'in Karasel Köyü'ndendir. Paşalara ve leventlerin bölükbaşlarına haber gönderip, size misafir göndermeyeyim diye zulmen paralarını almaktadır. Koçi, Boğaz, Barçin, Ebe, Subaşı ve daha birçok köy halkı, Karabey'den şikâyetçi olduklarından dolayı 1715'de Yenişehir kadısı Ali Efendi, rikab-ı hümayuna durumu arz etmiştir. Bunun üzerine adı geçen kişinin Kütahya ve Yenişehir ve yöreleri tarafında tutulup, mahkemeye getirilip, şer'an kabahati sabit olursa, Kütahya kalesinde kalebend edilmesi emredilmiştir. Bu adam bir köye giderek "*bana beşyüz akçe veriniz. Yoksa gider Bursa valisini köyünüze davet ederim*" diye korkutup, köylüler mecbur olarak bunun istediğini verirlerdi. Vermezse, Bursa'ya gidip vali'ye çıkararak rica ve istirhamla köylerine şeref vermesini söyler ve ekseriya da valiler de bunun ricalarını kabul ederek ya bizzat veyahut maiyetindekilerle birini vekil olarak gönderirdi. Vali köye geldiği zaman zavallı köylüler mahvolurdu. Çünkü vali en aşağı, yüzelli-ikiyüz atlı ile gelirdi. Bu adamlar da köydeki tavuk, koyun yiyecek namına ne varsa yiyip içer, ayrıca istediği kadar parayı köylüden alıp giderlerdi⁸⁰.

Araştırmamızla ilgili bir kavram da "ombudsmanlık"dır. 1971'de Viyana'da toplanan "*İnsan Hakları Üzerinde Avrupa Parlamentosu Konferansı*", hiikümete bağlı birimlerin işlemlerine karşı yakınma hakkına dayalı olarak bireysel yakınmaların alınması ve incelenmesi için yetkili kılınan ve İskandinav ülkelerinde Ombudsman olarak "*bilinen örgütün çizgilerine göre işlev yapan bir organın kurulmasının düşünülməsi*" gerektiğini önermiş; 25 üye devleti ombudsman büroları kurmaya özendirmiştir. Evrensel ve çağdaş bir kurum olan ombudsmanın ülkemizde de kurumsallaştırılmasının ayrıca tarihsel nedenleri vardır: Şöyle ki Ombudsman ilk kez 1809 yılında İsveç'te bir anayasal organ olarak göreve başlamakla birlikte; köklerinin Emevi Abbasi, Memlûk ve Selçuklu gibi İslam Devletleri ile Osmanlı Devletinde bulunan *Divan-ı Mezalim* (Haksızlıklar Divanı) *Dar'ül Adl* (Adalet Evi) *Divan-ı Hümayun* gibi kurumlara dayandığı sanılmaktadır. Nitekim, 1709 yılında Ruslara yenilerek, Osmanlı Devletine sığınan ve ülkesini uzaktan yönetmek zorunda kalan XII. Şarl'ın Osmanlı Devleti'ndeki Şeyh ül-İslamlık kurumundan etkilenererek, bir ombudsman bürosu oluşturduğu ve bu büro aracılığıyla memurlarını denetlediği bilinmektedir. Bu konunun uzmanlarından olan İbrahim AL WAHAB da "The Swedish Institution of Ombudsman" adlı çalışmasında, bu kurumun uygulamasına ilişkin ilham

⁷⁹ Dzemal Cehajic, "Nakşibendî Tarikatının Bosna-Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Sosyo-Politik Durumları", (Çev.: Halil İbrahim Şimşek), *Dinî Araştırmalar (Osmanlı Özel Sayısı)*, 2 (5), 1999, ss:384-385. Diğer bazı Nakşî şeyhlerinin 19. yüzyılda Bosna-Hersek'teki siyaset adamlarıyla ilişkileri için bakınız: Hamid Algar, "Some Notes on the Naqshbandî Tariqat in Bosnia", *Die Welt des Islâm*, C. XIII, 1971, ss:174-180.

⁸⁰ Kepecioğlu, a.g.e., III, ss:48.

kaynağının Osmanlı idari sistemi ve İslam hukuk sistemi olduğunu iddia etmektedir⁸¹.

6. SONUÇ (CONCLUSION)

Rüşvetin suç sayılmasının ve dolayısıyla cezalandırılmasının amacı, devlet idaresine duyulan güveni korumak, kamu idaresinde bulunması gereken disiplini, toplumsal barışı ve dayanışmayı sağlamaktır. Tüm toplumlarda kanayan bir yara olarak görülen rüşvetin psikolojik, sosyolojik, eğitim ve kültürel pek çok sebebi vardır. Rüşvet alan, veren ya da rüşvete aracılık eden kişiler, devlet faaliyetlerinin satın alınabileceği şeklinde bir düşünceye sahip oldukları gibi bu olayları gören kimselerin de aynı düşünceye kapılmalarına sebep olmaktadır. Telafisi oldukça zor olan ve toplumun her kademesinde yıkıcı etkiler yapabilecek rüşvete karşı kanun koyucu olarak devletin ceza-i müeyyideler getirmesi devletin devamlılığı, toplumsal huzur ve barışın sağlanması açısından son derece önemlidir. Rüşvetin ve rüşvet sonucunda meydana gelen olumsuzlukların önüne geçebilmek için toplumu oluşturan fertler kadar idarecilerin de üzerlerine düşen görevler bulunmaktadır. Her şeyden önce toplumun can ve mal güvenliği sağlanmalı, çalışma hayatı disiplin altına alınmalıdır. Rüşvet denilince ilk akla gelen hukuk alanında rüşvete zemin hazırlayan etkenler ortadan kaldırılmalıdır. Tüm vatandaşların eşit haklara sahip olduğu hukukun üstünlüğünün herkesçe benimsendiği bir toplum oluşturulmalıdır. Bunların yanında devlet yapısının güçlenmesi, denetimlerin yeterli olması, bürokrasinin hafifletilmesi, sivil toplum örgütlerinin daha bilinçli hareket etmesi rüşveti azaltmak için alınacak önlemler arasındadır. Ayrıca rüşvete adı karışan kişilere verilecek cezaların artırılması caydırıcılık etkisini de artıracaktır.

KAYNAKLAR (REFERENCES)

- Akgündüz, A., (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır.
- Akman, M., (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınları, İstanbul.
- Akşit, M.C., (2000). *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, Gaye Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Algar, H., (1971). Some Notes on the Naqshbandî Tariqat in Bosnia, *Die Welt des Islâm*, 1971, C. XIII, ss:174-180.
- Bayar, Y., (1979). Türk Kamu Yönetiminde Rüşvet, *Amme İdaresi Dergisi*, 12 (3), ss. 39-52.
- Bursa Şer'iyeye Sicilleri (BŞS) A 5, A 78, A 154, B 25, B 76, B 158, B 183.
- Cehajic, D., (1999). Nakşibendî Tarikatının Bosna-Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Sosyo-Politik Durumları, (çev.: Halil İbrahim Şimşek), *Dinî Araştırmalar (Osmanlı Özel Sayısı)*, 2 (5), ss:377-386.
- Cem, İ., (1989). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.
- Cin, H. ve Akgündüz, A., (1989). *Türk Hukuk Tarihi, I*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

⁸¹ www.tbmm.gov.tr/komisyon/yolsuzluk_arastirma/kaynaklar/Kisim_1.pdf Bir olgu olarak yolsuzluk: Nedenler, etkiler ve çözüm önerileri: [Rapor]/ [Raporun yazımında görev alan uzmanlar Kemal Özsemerci, Hakan Özbaran...[ve başkl.].-[Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Ekonomi Politikaları Enstitüsü, 2005].

- Cin, H. ve Akgündüz, A., (1990). Türk-İslam Hukuk Tarihi, I, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Dağcı, Ş., (1999). İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Erem, F., (1959). Devlet İdaresi ve Amme Nizamı Aleyhine Cürümler, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara.
- Erem, F., (1985). Türk Ceza Hukuku (Özel Hükümler), C. III, Seçkin Kitabevi, Ankara.
- Hakeri, H., (2006). Ceza Hukuku (Temel Bilgiler), 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, Ankara.
- HEYET, (1985). Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Hikmet Yayınları, İstanbul.
- Heyd, U., (1983). Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat, (Ter. Selahattin Eroğlu), A.Ü.İ.F.D., C.XXVI, Ankara.
- İnalçık, H., (2000). Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, Eren Yayınları, İstanbul.
- Karahan, A., (1948). Fuzûli'nin Mektupları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Karakartal, O., (1995). Türk Edebiyatında Para (1870-1970), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kepecioğlu, K., Bursa Kütüğü, I, III, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel Kit., Numara:4519, 4521.
- Kur'ân'ı Kerim, El-Bakara 2/188; El-Nisâ 4/105; El-En'âm 6/164; Fâtır 35/18; El-Necm 53/38.
- LÜTFİ PAŞA, (2001). Tevarih-i Al-î Osman, (Yay: Kayhan Atik), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- MEHMET NEŞRİ, (1995). Kitâb-ı Cihannümâ-Neşri Tarihi, (Yay: Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), C. I, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Mumcu, A., (1995). Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlıda Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet), 2.Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Naima, M., (1967). Tarih-i Naima, C. IV, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul.
- Önder, A., (1994). Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Öztürk, B., (1994). Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku, 3. baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, Ankara.
- Selahaddin, A., "Tarih-i Kanun-i Ceza", İstişare Ceridesi 19 Mart 1324, No:27.
- Şentürk, Ö.F., (1996). İslâm Hukukunda Rüşvet, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Uluçay, M.Ç., (1955). XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri, Berksoy Basımevi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ümitli, M., (2006). İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yücel, Y., (1988). Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.